

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Jaargang 59, no. 2

8 oktober 1983

HOOFDARTIKEL

De Groot Nieuws Bijbel II

Zoals beloofd ditmaal allereerst enkele opmerkingen bij de vertaling van Psalm 139. Het opschrift (vs 1a) luidt in de GNB: 'Voor de voorzanger. Een psalm uit de bundel van David'. Tegen deze vertaling hoeft men geen bezwaar te hebben. De persoonsnaam David wordt in het Hebreeuws voorafgegaan door het voorzetsel *le* (geschreven met de letter *lâmed*, die overeenkomt met onze letter *l*). Dit voorzetsel treft men in veel psalmopschriften aan; het kan betekenen 'voor', 'van', maar — evenals in het Ugaritisch — ook 'behorende tot (de bundel van)'. Gewoonlijk neemt men aan dat deze *lâmed* de auteur bedoelt aan te duiden. Men spreekt daarom wel van de *lâmed*-auctoris. Inderdaad kan met *ledâwid* bedoeld zijn dat David de auteur is. Het blijkt soms uit de psalm zelf of uit wat in het Oude of Nieuwe Testament over die Psalm wordt gezegd. Maar *ledâwid* kan ook betekenen dat de betreffende psalm is opgenomen in de bundel van David. Dan hoeft David niet zelf de dichter te zijn. Dit is stellig het geval bij Psalm 122. Reeds uit de eerste regel van die psalm blijkt duidelijk dat hier een pelgrim aan het woord is, en niet de in Jerusalem residerende koning. Het zou trouwens ook vreemd zijn als David over het huis van David sprak zoals in vs 5 van deze psalm het geval is.

Men moet zich dus bij elke psalm met het opschrift *ledâwid* afvragen of er bepaalde redenen zijn om aan te nemen dat David zelf de dichter is. De vertaling 'uit de bundel van David' heeft het voordeel dat zowel aan de psalmdichter David als aan een psalm uit de (een?) davidische bundel kan worden gedacht. Vandaar dat, zoals gezegd, tegen de vertaling van vs 1a geen bezwaar hoeft te bestaan.

De godsnaam Jahwe

Anders ligt het met het begin van de psalm (vs 1b): 'Heer, u doorgrondt me, u kent me'. Het gaat dan met name over de wijze waarop de unieke naam van God, in het Hebreeuws JHWH, wordt weergegeven.

Op grond van taalkundige overwegingen en van de wijze waarop de kerkvaders de naam in griekse karakters weergaven, kan met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid worden aangenomen dat deze vier letters zijn uitgesproken als Jahwè.¹ Het ontbreken van absolute zekerheid is te wijten aan het feit dat de rabbijnse joden al enkele eeuwen v. Chr. uit vermeende eerbied voor de Verheven Naam elk gebruik ervan verboden. Bij het lezen van de hebreeuwse bijbel vervingen zij de godsnaam bij voorkeur door *Adonay* 'Heer'. Ook de

¹ Jahwè = *Jah-wè*, met een korte *a* en een hoorbare *h* in de eerste, en een lange *è* (als in het franse *père*) in de laatste lettergreep; die laatste lettergreep heeft in het Hebreeuws de klemtoon. Om redenen van welluidendheid geeft men in een nederlandse context tegenwoordig de voorkeur aan de (aangepaste) uitspraak *Jáá(h)-wee*, met een lange *a* en een lange *e*, en de klemtoon op de eerste lettergreep. De naam Jahwe betekent 'Hij is', 'Hij is er', 'Hij is er bij' (zie Exod. 3 : 14). Zie O. Eissfeldt, RGG³, III, 515 v. sub voce Jahwe (met literatuur).

INHOUD: Hoofdartikel: De Groot Nieuws Bijbel, II. Uit de Schrift: Ik ben het. Kort gehouden: Heilige Linie. Kerkelijk leven: Het beeld van onze kerken. Aan de Broederweg: Bibliotheekverslag cursus 1982-1983 (1 juni 1982 t/m 31 mei 1983). Kunst: Dood en leven bij Courbet. 1. Aandacht voor een 19e eeuwse kunstenaar. Persschouw: Vrijheid. Is kritiek op Israël anti-semitisme?

Septuaginta, de vóór-christelijke griekse vertaling van het Oude Testament, geeft JHWH weer met het woord voor 'Heer' (*kurios*). Omdat de joden later de klinkers van Adonay zetten bij de medeklinkers JHWH hebben de christenen heel lang gemeend dat die klinkers bij de godsnaam hoorden. Dit leidde tot de fictieve en dus verkeerde uitspraak Jehova.²

Het is dus niet zo vreemd dat bij het treffen van voorbereidingen voor de SV op de synode van Dordrecht is gediscussieerd over de vraag of het tetragrammaton (= het vierletterige woord) met Jehova of met HEERE diende te worden weergegeven (dat deze naam vrijwel zeker heeft geklonken als Jahwe was in die tijd nog niet bekend). Achteraf beschouwd is het maar goed dat gekozen werd niet voor de kunstmatige vorm Jehova, maar voor HEERE, geschreven met hoofdletters. Deze weergave (eventueel in de aangepaste spelling HERE) is sindsdien praktisch ervaren als eigenaam, zulks in tegenstelling tot het woord 'heer', al dan niet geschreven met een hoofdletter *h*.

Het valt in het licht van het bovenstaande te betreuren dat de GNB het tetragrammaton weergeeft met 'Heer'. Daarin valt bij het lezen of luisteren geen 'eigenaam' meer te herkennen, wat bij HERE wel het geval is of tenminste kan zijn. Eigenlijk zouden wij niet moeten toegeven aan joods 'bijgeloof' en de naam Jahwe onvertaald laten, zoals CV en WV doen. Met die naam toch wilde God worden aangeroepen (zie Exod. 3 : 15). Men komt dan ook niet in moeite wanneer het tetragrammaton wordt voorafgegaan door Adonay,

² Over deze kwestie schreef in ons blad onlangs nog dr. W. G. de Vries; zie De Reformatie 58 (1982-83), 373-6.

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

DE UW JEUD VERHEUWT ALS DIE VAN EEN ARMD PB 103 5

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591
Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag
Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

zoals bijv. in Amos 3 tot viermaal toe het geval is: 'de Heer, Jahwe' (NV 'de Here HERE'; GNB 'God, de Heer', wat er niet staat in de grondtekst). Zo veel over de aanhef.

Verzen 11 en 12

Kort nog iets over een onderdeel uit het vervolg van deze psalm.

Onjuist en bepaald storend bij het lezen acht ik de weergave van de vss 11 en 12: "Al vroeg ik de duisternis: 'Verberg me, laat het nacht worden om mij heen'. Maar zelfs de duisternis verbergt me niet, voor u is de nacht als de dag, de duisternis als het licht". Het gaat hier — zoals door de meeste vertalers wordt aangenomen — evenals in de voorafgaande verzen, om een conditionele zin. Men vertale daarom: "Al vroeg ik de duisternis: 'Verberg me, laat het nacht worden om mij heen', dan verbergt zelfs de duisternis mij niet, voor U is de nacht als de dag, de duisternis als het licht".

Dat men het intussen aangedurfd heeft te vertalen zoals men gedaan heeft, pleit in zekere zin voor de vertalers. Want wat er nu staat is houderig en zeker geen omgangstaal!

Ondanks bovengenoemde bezwaren blijf ik, zoals reeds is opgemerkt aan het slot van mijn eerste artikel, de vertaling van Ps. 139 in de GNB vanwege de woordkeus imponerend vinden.

Er valt nog wel meer goeds te zeggen van de GNB. Herhaaldelijk geven de vertalers er blijk van kundige hebraïci te zijn. Zo zijn zij er van op de hoogte dat het begrip 'zelf' in de betekenis van 'persoonlijk' in het Hebreeuws meestal wordt weergegeven door het relevante lichaamsdeel. Een Israëliet zegt: mijn hand slaat, mijn voet gaat, mijn oog ziet, mijn mond spreekt, waar wij zeggen: ik sla, ik ga, enz. Terecht vertaalt de GNB in Gen. 22 : 6 daarom: 'Zelf nam hij het vuur en het mes', en in Gen. 24 : 57: (Laten we Rebekka roepen.) 'dan kan ze zelf beslissen' (SV 'laten wij het meisje roepen en haar mond vragen'). In Jes. 6, het hoofdstuk waarin ons de roeping van Jesaja wordt beschreven, leest de GNB in vs 5: 'ik heb oog in oog gestaan met de ware koning' i.p.v. 'mijn ogen hebben de Koning gezien', zoals de NV heeft. Hier kan men ook vertalen, zoals ik zelf nog liever zou doen: 'ik heb met eigen ogen de ware Koning gezien'. Vgl. ook Jes. 40 : 5 'Het zijn zijn eigen woorden' i.p.v. 'de mond des HEREN heeft gesproken', al blijft men dichter bij de grondtekst wanneer men vertaalt: 'Jahwe zelf heeft het gezegd'.

Ook weten de vertalers dat het woordje *hinnê* meestal niet met 'ziel' moet worden vertaald, zoals lange tijd in de meeste vertalingen geschied is; vgl. b.v. Gen. 22 : 7, waar SV en NV in het He-

breeuws blijven steken als zij Isaak tot zijn vader laten zeggen: 'Mijn vader, en deze zei: Zie, hier ben ik, mijn zoon'. Nu, dat wist Isaak, want Abraham liep naast hem. Terecht vertaalt de GNB hier: 'Vader!' 'Ja, wat is er, mijn zoon'. In vs 1 van hetzelfde hoofdstuk leest men in de SV 'Zie hier ben ik', in de NV 'Hier ben ik', maar in de GNB 'Ja, ik luister'. Al zou ik in deze tekst zelf vertalen 'Ja, Heer', duidelijk is dat de GNB-vertalers *hinné* ook ditmaal terecht opvatten als een bereidverklaring om te luisteren.

Kritiek

Toch betekent bewondering voor veel vertaalfondsten niet dat ik —afgezien van enkele reeds gemaakte opmerkingen — geen kritiek zou hebben. Integendeel. Er kleven aan de GNB m.i. ook grote bezwaren.

Mijn hoofdbezwaar is dat uit deze vertaling overduidelijk blijkt dat de vertalers de bijbel niet aanvaarden als Godsopenbaring, maar deze zien als een verzameling geloofsgetuigenissen. Het wordt met zoveel woorden al gezegd in de inleiding op het boek Genesis (p. 5). Het horizontalisme van de modernistische theologie blijft vanzelfsprekend niet zonder consequenties.

Zo deinzen de vertalers van de GNB er niet voor terug in Gen. 6 : 2 te vertalen: 'De godenzonen zagen hoe mooi (de) dochters (van de mensen) waren'; 'godenzonen', als of we hier een kanaänietische mythe uit Ugarit voor ons hebben!

En wie de moeite neemt, na te gaan hoe woorden als 'zonde', 'genade', 'beking', 'gerechtigheid' e.d. — woorden die in en door de bijbel op een geheel nieuwe manier zijn gaan spreken — in de GNB worden weergegeven, beter gezegd worden veranderd of wegvertaald, zal tot geen andere conclusie kunnen komen dan dat hier sprake is van een enorme vervlakking. Men vergelijk slechts 1 Kon. 8 : 34 'Vergeef de zonde van uw volk Israël', GNB 'Vergeef u volk zijn misstap'; Gen. 6 : 8 'Alleen Noach vond genade in de ogen van Jahwe' (event. stond in de gunst van Jahwe — J.P.L.), GNB 'Maar er was één mens, Noach, aan wie hij veel vreugde beleefde'; Jes. 30 : 15 'In beking en rust ligt uw redding', GNB 'Jullie redding is kalm afwachten'; Gen. 15 : 6 'Abram geloofde Jahwe, en deze rekende hem dat als gerechtigheid aan', GNB 'Abram vertrouwde op de Heer en de Heer zag daarin een bewijs van zijn oprechtheid'; Ps. 51 : 11 'Delg mijn ongerechtigheden uit', GNB 'Wis mijn fouten uit'.

Waarom woorden als 'zonde', 'zalig' en ook een woord als 'losser' niet behouden? Uit het tekstverband (de situationele context) wordt heus wel duidelijk dat 'zonde' niet altijd 'jammer' en 'zalig'

niet altijd 'heerlijk' betekent. En ik geloof er niets van dat het woord 'losser', vooral als men het tussen hoge komma's zou zetten, de hedendaagse lezer van het boekje Ruth direct aan 'lader' denken doet. Beter dan het opnemen van een onvolledige omschrijving in de tekst, is een meer volledige verklaring van zo'n term in een aantekening.

Wel vaker staat in de tekst wat thuishoort in de Woordenlijst. Maar ook het omgekeerde komt voor. Niet altijd is men consequent. Waarom in Openb. 1 : 8 vertaald: 'Ik ben de alfa en de omega' en de griekse letteraanduidingen in de Woordenlijst verklaard, i.p.v. te vertalen 'Ik ben de A en de Z', zoals de Leidse vertaling doet, en dan in een aantekening vermelden dat hier de griekse letters alfa en omega staan.

Dat de vertalers zich ook overigens verder van de grondtekst hebben verwijderd dan metterdaad noodzakelijk is, hopen wij de volgende maal nader aan te tonen aan de hand van de GNB-vertaling van het boek Amos.

Kampen

J. P. LETTINGA

Berg de laatste jaargang van 'De Reformatie' goed op!

Een jaargang van 'De Reformatie' op een losse stapel ergens in een donkere kast heeft nauwelijks functie.

Met een speciaal voor onze abonnees vervaardigde blauwe verzamelband kunt u makkelijk iets terugzoeken, én: het is een lust voor het oog.

Het systeem van deze band (gepatenteerde kunststof strippen) is makkelijk hanteerbaar en onverwoestbaar.

De band, geschikt voor één jaargang, kost f 21,90 (excl. verzendkosten, deze zijn bij bestelling van meer exemplaren in één keer relatief lager).

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Westwal 45, 4461 CM Goes
Tel. 01100-15591

Ik ben het

Hoor naar Mij, Jakob, Israël, mijn geroepene, Ik ben dezelfde, Ik ben de eerste, ook ben Ik de laatste.
Jesaja 48 : 12

U hebt het allen wel eens meegemaakt dat het stil was in huis. U zat alleen — opeens hoorde u ergens een deur slaan — voetstappen klonken in de gang. Wat zou dat zijn? Wie is daar? Daar riep een stem: 'Ik ben het!'

Och, dat kan iedereen zeggen. Dat is altijd waar. Jawel, maar eigenlijk kan maar één dat tegen u zeggen. Dat is die persoon die uw hart vervult. Een vreemdeling doet zoiets niet. Maar zo doet een man, die 's avonds laat thuiskomt van een reis of van een vergadering, en die weet dat zijn vrouw nog zit te wachten op zijn thuiskomst. 'Ik ben het!'

Nu, zo doet God tegenover zijn volk. Dat nu is heel kort samengevat de profetie van Jesaja hier. Hoor naar Mij, Jakob, Israël, mijn geroepene, Ik ben dezelfde, Ik ben de eerste, ook ben Ik de laatste. De profeet Jesaja stelt de boodschap tot het volk Gods wel in heel breed verband. Hij denkt aan Jakob, die Israël wordt genoemd, de strijder Gods. Dan staat dus voor onze aandacht het Verbond, waarin de roeping Gods uitging naar soeverein welbehagen: verkiezing in liefde.

Abram, geroepen uit Ur, de man, bedolven onder een vloed van beloften;

Izaäk, de zoon door wondermacht geschonken;

Jakob, de man die verkozen werd boven zijn tweelingbroer Ezau;

Jakob, verkoren ondanks zijn onwaardigheid, en gemaakt tot Israël, Vorst Gods;

Israël, waaruit het volk ontspruit dat in Egypte uitgroeit tot een groot volk;

Israël, waarmee God, door Mozes, het Verbond bevestigt;

Israël, tenslotte gebracht in het land, vloeiend van melk en honig.

Dat volk nu, Gods volk, geroepen uit de duisternis tot het licht, had wel alles verknoeid. Vandaar dat het de ballingschap moest ondergaan.

Was toen niet het Verbond met al zijn heerlijke beloften ongedaan gemaakt? Zo leek het wel. Maar — Gods keus en roeping zijn onberouwelijk! Hij baant de weg weer terug naar Kanaän. En daarmee zitten we meteen in het hart van het punt waar het in de profetie van Jesaja om gaat. God heeft koning Kores er toe bereid gemaakt om Israël weer te laten gaan in vrijheid. (Zie Jesaja

45). In dit hoofdstuk horen we hetzelfde geluid al als in hoofdstuk 48. Terwille van mijn knecht Jakob en Israël, mijn uitverkorene, riep Ik u. Wonderlijk, Kores, de heidense koning, wordt geroepen, opdat de roeping van Israël (en nu het woord roeping in de diepste zin van het woord) volle werkelijkheid zou kunnen blijven! Door de ballingschap heen en uit de ballingschap gaat God weer roepen, trekken, met betoning van liefde en trouw. Deze Verbondsgod roept: 'Ik ben het!', zoals een man die thuiskomt, en de liefdesroep laat schallen door het huis tot zijn vrouw: 'ik ben het!' Wat fijn hè?

Of eigenlijk is het nog anders. De vergelijking gaat toch ook weer niet helemaal op. Een man weet van zijn vrouw, dat zij hem met verlangen verwacht. Maar als God tot zijn volk Israël roept: 'Ik ben het, Ik ben er weer!', dan moeten we van dat spanningsvolle verwachten in liefde ons maar niet te veel voorstellen. In Jesaja 65 staat: 'Te raadplegen was Ik voor hen, die naar Mij niet vroegen, te vinden voor hen, die Mij niet zochten. Ik zeide tot een volk, dat mijn naam niet aanriep: Hier ben Ik, hier ben Ik!'

Dat volk Gods verwachtte zijn God helemaal niet. Dat weet God. En dan toch de roep laten klinken: 'Ik ben het!'. De verstoten bruidegom loopt de bruid achterna, en herstelt de band weer. Dit nu is de onpeilbare liefde van de Verbondsgod voor zijn volk. Ik ben het. Ik ben nog dezelfde, die Ik altijd geweest ben. En zo leid Ik u uit het diensthuis van Babel, gelijk vroeger uit het diensthuis van Egypte. Hoe dit alles kan? Wel, in de Here Jezus Christus, waar ook deze profetie van Jesaja vol van is. Toen Israël door de woestijn trok, kwam er water uit de steenrots, en de steenrots was Christus. Zo is de liefde Gods voor dit volk Israël in de ballingschap gefundeerd in de komende Christus, die het Verbond gaat vervullen en de zegen van het Verbond zal garanderen in zijn kruisoffer. Daarom betekent die roep van God: 'Ik ben het! Ik ben dezelfde nog die Ik vroeger was!' dan ook de garantie van de voortgaande verlossing. Ik ben het! Ik kom er aan om u uit te leiden uit Babel. Ik breng u terug naar Jeruzalem, waar uw Heiland en Zaligmaker zal geboren worden.

Deze God des Verbonds is onze Vader in de Here Jezus Christus. Hij komt tot ons, en Hij roept het ons toe elke zondag als wij samenkomen in de kerk: 'Ik ben het, Ik ben dezelfde! Ik ben uw

God, die u niet vergeet. Die mijn volk voortleiden wil naar de heerlijkheid van het hemelse Kanaän, het nieuwe Jeruzalem'.

Zijn we ook blij dat deze God zo komt? Zoals die vrouw, die de stem van haar man hoort heel blij is dat hij, op wie zij verlangend wachtte, thuis gekomen is? Waar is onze blijdschap? O ja, gemakkelijk gezegd: wees maar blij en dankbaar. Maar als je daar zit met je moeiten van werkloosheid of zorgen over je baan, of zenuwslopende problemen met je kinderen, wat moet je dan? 'Ik ben het,' zegt de Here, de soevereine Verbondsgod. En Hij roept het: 'Vecht er voor dat u uw geloof niet kwijt raakt. En weet, dat u met mijn beloften nooit bedrogen uitkomt!'

Maar dan komt in deze roep van HERE ook de ontzaglijke ernst naar voren. Deze Verbondsgod is de God van het gericht. Wie is dat, die roept: 'Ik ben het?' Hoort het Hem zelf zeggen: 'Ik ben de eerste, ook ben Ik de laatste'. De eerste — die vooraf gaat aan heel de geschiedenis der mensheid. De laatste — die komt als de geschiedenis is vervuld, die haar afsluit.

Omdat Hij de eerste, de alpha is, daarom zorgt Hij dat de geschiedenis van dat volk Israëls voortgaat tot de komst van Jezus Christus. En omdat Hij de laatste, de omega is, daarom vindt de geschiedenis zijn afsluiting in de volzalige hemel. Maar — dat betekent ook: gericht. Hij is de laatste die de afrekening opmaakt. Als de wereldharts-tocht haar kookpunt bereikt, komt Hij om verantwoording van alle mensen te vragen. Daar mogen wij, mensen die het zo goed weten, toch wel eens over nadenken. Het blijft toch maar een ontzaglijk woord: alles of niets! De hemel of de hel! Een derde mogelijkheid is er niet. En het is ons wel aangezegd.

Ommen

F. MUL

M. Ward

LIZA

Door een niet uit te blussen geloof en liefde komt een verwoest leven tot bloei.

Dit bekroonde boek vertelt hoe: een epos van onstuitbare geestkracht.

144 pag. f 9,90.

**OOSTERBAAN
& LE COINTRE B.V.**

Postbus 25 - 4460 AA Goes - Tel. 01100-15591

KORT GEHOUDEN

Heilige Linie

Mijn bijdragen aan deze rubriek zou je kunnen aanduiden als 'pastorale notities'. Het gaat over dingen die je als dominee in het pastorale werk hebt meegemaakt. Indrukken en belevenissen die je bij blijven. Maar het gaat ermee als met pepernoten: kleine stukjes peperkoek in de vorm van dobbelsteentjes die alle kanten heenvliegen. Ze rollen en tolleren en buitelen over elkaar. Innerlijk verband is er niet. Ze worden ook opgeraapt op allerlei plaatsen, soms op de gekste, dan weer op de meest gewone. Zo raap je als predikant herinneringen op, her en der verspreid, zonder enig verband met elkaar, blijde en droeve, interessante en alledaagse. Pepernoot kan ook betekenen: iemand die klein van stuk is: 'Wat wou zo'n pepernoot beweren!'.

Nu, dat slaat ook op dit rubriekje. Het is klein, het stelt niet veel voor en men kan ervan zeggen: wat wil zo'n 'pepernoot beweren'. Vraag daarom niet steeds naar de moraal van het verhaal. Zóveel willen we hier niet beweren. Alleen maar iets doorgeven met een glimlach of met een frons. Laat ik meteen mogen beginnen.

Er waren nog geen eigen gereformeerde scholen. Daarom werd al catechisatie gegeven aan kinderen van 10 jaar en ouder. Als pas beginnend dominee moest je dus ook bijbelse geschiedenis vertellen. Maar... wie had dat geleerd? We kwamen niet van een Pedagogische Akademie (toen nog Kweekschool geheten), maar van een Theologische Akademie, die er toen nog niet veel aan deed, nl. aan het bijbrengen van didactische beginselen.

Dus staken we zó van wal, zonder 'vooropleiding'. Dat de catechisanten erg geboeid waren, kan ik niet zeggen. Ook niet, toen het ging over het voor- geslacht van Jezus Christus. Ik wees erop dat Christus zich niet geschaamd heeft, uit zulke voorouders geboren te worden: Tamar met wie Juda overspel bedreef, Rachab de hoer, Ruth de Moabitische. Ja, zei ik, toch noemen wij dit de heilige linie.

Ik zag een van de meisjes opschrikken. Ze ging recht overeind zitten en staarde me gespannen aan. Ik dacht: eindelijk kontakt! Het slaat aan, ze heeft belangstelling. En ik hoopte dat het zou overslaan op de hele groep. Een goed begin is het halve werk!

Later hoorde ik van de ouders: Linie kwam thuis, opgewonden en onzeker: 'De dominee heeft gezegd dat ik heilig ben, hij zei: Heilige Linie!'.

Zo ziet u maar weer, hoe moeilijk onze taal is en hoe subtiel het gebruik ervan.

Steekt een catechisant de vinger op en vraagt: dominee, wat betekent subtiel?

Om er tureluurs van te worden.

W. G. d. V.

Het beeld van onze kerken

In *Trouw* van 13 september jl. schreef A. J. Klei een wat zuur stukje over 'De rust bij de Vrijgemaakten'. Hij haakte aan bij een interview met prof. dr J. Douma die o.m. had gezegd: 'De scheuring van 1967 ligt nog vers in het geheugen. Maar momenteel heerst in onze kerken een goede, rustige geest. Wat dit betreft, varen we een andere koers dan de meeste kerken. Ons gelaat is daarmee vrij uniek geworden'.

Ik laat in het midden of in dit interview de opmerkingen van prof. Douma geheel correct zijn weergegeven. We hebben wat dit betreft zo onze ervaringen. Toen ik eens voor het verband van evangelisatie-commissies over het Chiliasme sprak — aan de hand van zo'n 14 stellingen, waarvan er één aan de EO-opvattingen was gewijd — kwam er in *Trouw* prompt een 'verslag' met de 'kop': 'Vrijgemaakten tegen de EO', alsof het dáárom was gegaan.

Het gaat ons echter niet zozeer om de al of niet correcte inhoud van dit 'verslag', maar om de *reactie* van de heer Klei die typerend is voor het beeld dat men van onze kerken zich heeft gevormd. Hij vervolgt nl.: 'Nóg is de koek niet op bij de vrijgemaakten, want de hooggeleerde spreker verklaarde voorts: 'Wij worden niet door interne tegenstellingen verscheurd en krijgen de kans om als kerken en als hogeschool rustig ons werk te doen'.

Conclusie van de heer Klei: 'Kortom, de vrijgemaakte gereformeerden kunnen zich verblijden in vreed' en aangename rust'. Maar hij is er niet erg van onder de indruk.

Waarom niet? 'Nogal wiesdes, denk ik, al die roerende eensgezindheid. Ze zetten ieder die niet in de pas loopt, zonder mankeren buiten de deur en werpen daarna de deur weer stevig in 't slot. Ja, zo kan ik het ook!' .

* * Zo kan ik het ook?

De heer Klei geeft hier een karikatuur weg over onze kerken, die helaas bij meer mensen leeft. Maar hij spreekt méér waarheid dan hij wil, als hij schrijft: 'Zo kan ik het ook'. Dat heeft nl. zijn verleden en dat van zijn kerken allang bewezen: Bij 'bosjes' heeft men predikanten, ouderlingen en diakenen aan de dijk gezet, gemeenteleden van het avondmaal gehouden en ouders van het doopvont geweerd. Het gebeurde allemaal in die donkere veertiger jaren: Prof. dr L. Doekes heeft er — wat

de ambtsdragers aangaat — een 'zwarte lijst' van aangelegd. En de heer Klei blijft er mét zijn mede-kerkleden volledig verantwoordelijk voor, want een woord van écht berouw hebben zijn kerken nog nooit gesproken. Ze ontvangen nu dan ook — naar een woord van prof. dr K. Schilder — duidelijk het loon op hun onbeleden zonden.

Mocht iemand tegenwerpen: ja maar, dat hebben bepaalde synodes en synode-leden gedaan, dan valt erop te wijzen dat God een *héle gemeenschap* verantwoordelijk stelt voor het kwaad dat niet 'uit haar midden' wordt weggedaan. Ten voorbeeld denk ik aan wat in Jozua 7 : 1 staat: 'De Israëlieten vergrepen zich evenwel aan het 'gebanne' doordat Achan . . . iets wegnam van het gebannene'. Héél Israël wordt verantwoordelijk gesteld.

Nu, er ligt naar onze overtuiging nog altijd 'een ban' in de synodaal-gereformeerde kerken, want inderdaad, meneer Klei, 'zo kan ik het ook'? Zo kón u het ook, maar dan ook echt omdat velen 'niet in de pas' wilden lopen van hiërarchische synodes. En nu zal iemand die wat dit betreft 'boter op z'n hoofd' heeft in de zon van de 'gerechtigheid' gaan staan en de eertijds uitgeworpenen beschuldigen dat zij hetzelfde doen? 't Is de dief die roept: houdt de dief . . .

* * Daar is het gat van de deur . . . ?

De heer Klei suggereert in zijn stukje dat onze kerken 'zonder mankeren' ieder die niet in de pas wil lopen buiten de deur zet in de trant van: 'En als het je niet aanstaat: daar is het gat van de deur'.

Dit is een boze karikatuur van wat er werkelijk in een jarenlange worsteling is gebeurd.

Het begon met de 'uittocht' van ds B. A. Bos en de zijnen, die zich door het diplomatieke spel van de synodaal-gereformeerde kerken lieten verleiden. Dit werd zelfs zo grof gespeeld dat de synodale kerkeraad van Apeldoorn een circulaire bij de vrijgemaakten liet bezorgen *met betaald antwoord*, waarop zij 'voor a.s. zondag' konden berichten zich te willen 'herenigen'.

Het werd ds Y. K. Vellenga, synodaal predikant te Meppel, toen te bar. Hij vond het geen stijl 'onder de duiven' van de vrijgemaakten te gaan schieten en schreef: als men de zaak nu helemaal in de war wil hebben, moet men dit gaan doen.

Deze hetze tegen de vrijgemaakte kerken werd

nadrukkelijk begeleid door het dagblad *Trouw*. Grote koppen en suggestieve opschriften, gericht tegen de vrijgemaakten en als propaganda bedoeld voor de 'synodalen'. We komen er nog op terug.

In 1951 en begin 1952 zag K. Schilder zich genoodzaakt de pen op te nemen tegen het *independentisme* dat in de ingewanden van onze kerken wroette. Vlak voor zijn sterven schreef hij de bekende woorden: Christus heeft zijn bloed ook voor het kerkverband vergoten. Er bestaat immers gemeenschap der heiligen niet alleen tussen kerkleden, maar ook tussen kerken.

Na Schilders dood nam de strijd om het gereformeerd karakter van onze kerken toe. Openlijke aanvallen op de belijdenis werden gedaan, in 1960 verscheen het boek van ds B. Telder *Sterven . . . en dan?*, waarin hij de schriftuurlijke belijdenis van het leven onmiddellijk ná dit leven bestreed en daarmee God tot een God van doden maakte, in strijd met Matt. 22 : 32. Eens door Calvijn een 'beestachtige dwaling' genoemd.

Hoe weinig er enige schorsings-drift bij de vrijgemaakten bestond — wat wel gesuggereerd werd — kan blijken uit het feit dat aan ds Telder alleen maar werd gevraagd over zijn gevoelens publiek te zwijgen. Hij had dit trouwens ook belóófd met zijn handtekening onder het ondertekeningsformulier. Mag in de kerk, zo vroeg men zich af, dan wél wat in de wêreld verboden is: je woord breken? In plaats van zich te voegen naar zijn eigen belofte kwam ds Telder met een tweede boek: *Sterven . . . waarom?* in 1963. En hij kreeg aanhang: onder predikanten en gemeenteleden.

Hoe wéinig schorsings-drift — 'daar is het gat van de deur . . .' — er bestond kan blijken uit de jarenlange worsteling om elkaar vast te houden. Wie de synode van Hoogeveen 1969-1970 heeft meegemaakt kan getuigen, hoe er geworsteld is, tot tranen toe, om bij elkaar te blijven. Maar welke kerk kan een 'beestachtige dwaling' tolereren?

De heer Klei kletst maar wat, als hij suggereert dat onze kerken meteen klaar staan met: daar is het gat van de deur. Dat komt, omdat de kerk waartoe hij behoort allang de kenmerken van de ware kerk van Christus heeft verloren, waartoe ook de christelijke tucht behoort. Calvijn noemde de tucht de *zenuw* van de kerk. Nu, als deze zenuw doorgesneden wordt, wordt het lichaam van de kerk krachteloos.

In 1969 sprak dr G. Puchinger over 'het débâcle' van de vrijgemaakte kerken. Dit was een historische vergissing, ja erger: een religieuze misser. Wie zou niet wenen, als hij de geestelijke ruïne ziet waarin de kerken waartoe Puchinger is teruggekeerd, vandaag verkeren? Schilder had gelijk:

het loon voor de ongerechtigheid en de onbeleden zonden wordt dagelijks daar uitgekeerd.

* * Het is nooit goed

In de tijd dat onze kerken op de meest onethische manier door de synodale werden bejegend, begeleidde het dagblad *Trouw* dit met fanfares. Klei konstateert: 'Onze krant zal wel niet veel vrijgemaakte abonnees tellen . . .'. Geen wonder, want als één krant zich partijdig en vijandig tegen onze kerken heeft opgesteld dan wel deze!

Toen er allerlei spanningen en conflicten openbaar werden, die samenhangen met de bewaring van het gereformeerd karakter van onze kerken, was *Trouw* er als de kippen bij daar 'groot nieuws' van te maken. Zie je wel: zulke extremisten kunnen geen vrede houden. En intussen werd de vrede van de verkeerde verdraagzaamheid in de synodale kerken gefêteerd.

Maar nu er in onze kerken vrede heerst, geen goedkope maar in het geloof verkrégen vrede, is ditzelfde blad er als de kippen bij dáárvan weer kwaad te spreken. Het is dus nooit goed! Terwijl de synodale kerken verscheurd worden door twisten en onoverbrugbare tegenstellingen is 'de rust' bij de vrijgemaakten een doorn in het oog. Vandaar de *karikatuur* die Klei van schriftuurlijke tuchttoefening maakt.

Heeft hij ook maar iets verstaan van de blijdschap die Paulus vervult, als hij 'de orde ziet, die bij u heerst en de hechtheid van uw geloof in Christus?' (Kol. 2 : 5). We zouden talloze woorden van de bijbel kunnen aanhalen, die over de vrede en rust spreken, waartoe de gemeenten van Christus worden opgeroepen en waarvoor ze geprezen worden.

Maar Klei schrijft: 'Wanneer ik een kerkdienst van de vrijgemaakten op de radio hoor of op de televisie zie, word ik met een schok teruggezet naar de jaren dertig. Precies zulke preken liet ik als gereformeerd jongetje over me heengaan: parmantige betogen, volgestouwd met zekerheden. Iedereen zit netjes in 't gareel, de kinderen ook. Het is alsof de tijd heeft stilgestaan'.

Ja, hij beweert: 'Zij hebben door korte metten te maken met dwarsliggers, een vooroorlogs gereformeerdendom heelhuids naar de jaren tachtig gedragen, tot verbazing der beschouwers'. En zijn conclusie is dat onze kerken 'in alle rust een gereformeerd reservaat vormen'.

Nu, daar hebt u dan het beeld van onze kerken ten voeten uit, zoals buitenstaanders dit zien.

Ja *buitenstaanders*. Want ondanks zijn gereformeerde afkomst is de heer Klei echt een buitenstaander geworden. Vandaar dat zijn opmerkingen

evenveel misverstanden behelzen als de door hem gebruikte woorden.

* * Parmantige betogen?

Als gereformeerd jongetje heeft Klei preken gehoord die 'parmantige betogen waren, vol zekerheden'. Nu ontkennen wij niet dat het Kuyperiaanse triumfalisme voor de oorlog sterke invloed had. Maar toen begon ook de 'reformatie van de prediking'. En wie de exemplarische verhaaltjes hoort die vandaag voor radio en t.v. geboden worden door allerlei synodale en (links-) hervormde predikanten, kan dankbaar zijn voor *gereformeerde* prediking. En wat die 'zekerheden' betreft, vrijgemaakten zijn ook mensen van vlees en bloed, en ze hebben het hard nodig steeds gewezen te worden op de 'dingen die ons door God geschonken zijn'. Daarbij behoort ook het 'weten' dat wij overgegaan zijn uit de dood in het leven. Mág dat niet, of wil de heer Klei de apostel Johannes tegen spreken? (Vgl. 1 Joh. 3 : 14).

* * Vooroorlogs gereformeerdendom?

De suggestie in Klei's artikel is: een bekrompen gezelschap, die vrijgemaakten, een soort reservaat, dat de band aan de werkelijkheid mist. Godfried Bomans heeft zoiets ook al eens gezegd, al stemde hij later GPV. Geen mens zal ontkennen — zeker een predikant niet die zijn gemeente kent — dat er bekrompenheden en kleinzieligheden in de gemeente kunnen voorkomen. Maar wat beogen onze kerken anders dan te bouwen op het enig fundament van apostelen en profeten, waarvan Christus zelf de hoeksteen is? (Efeze 2 : 20). Zij begeren niet een 'vooroorlogs christendom' heelhuids 'naar de jaren tachtig te dragen', maar in verbondenheid met de kerk van alle eeuwen het Woord Gods te prediken. En we tarten de heer Klei om bewijzen aan te dragen, dat dit niet in alle ernst gebeurt. Zeker, met fouten en gebreken, ook zo nu en dan met reactie-verschijnselen. Maar ik durf staande houden dat geen kerkengroep in Nederland tientallen jaren zó meewarig en vijandig is beschouwd en behandeld als de onze.

Wil de heer Klei soms kerkdiensten met oppositionele spandoeken en herrie en geschreeuw, als hij misprijzend spreekt over 'iedereen in het gareel'? Hij heeft blijkbaar weinig verstaan van de Woord-bediening van de kerk van alle eeuwen en van Paulus' aansporing, dat alles betamelijk en in goede orde moet geschieden (1 Kor. 14 : 40).

* * De dagbladpers

Over de kwalijke rol die het dagblad *Trouw* van-

daag vervult, ook t.o. onze kerken, zeiden we al iets. Maar het is eigenlijk *oud nieuws*. Al in 1961 konden we dit signaleren. Toen was de 'oecumene' hét ideaal. Maar iemand als Dr. W. H. van de Pol waarschuwde in zijn boek *De Oecumene* al tegen die oecumenische houding 'die in de grond der zaak enkel maar een mode-verschijnsel blijkt te zijn'. Hij wijst er dan op dat met name de *pers* het gevaar loopt, daarvan het slachtoffer te worden. Wij menen dat het dagblad *Trouw* daar een sprekend voorbeeld van is. Wat K. Schilder over 'Uw oecumenische taak' heeft gezegd, is nog altijd actueel.

De *echte* oecumene is nu eenmaal geen lappendeken van de meest divergerende stromingen.

Maar helaas . . . de dagbladpers doet haar werk. En de massa, die haar leest, neemt het voetstoots aan, ook de 'stukjes' van de heer Klei. Ze gaan er als zoete koek in, maar zijn — met al z'n bonhommie — bitter als gal.

We hebben in het voorgaande de dwaling van ds B. Telder e.a. moeten signaleren. Maar we willen eindigen met een waar woord van ds Telder: 'Laten allen die den Heere vrezen en Sion liefhebben toch waakzaam en nuchter zijn. Hoedt u, broeders en zusters, ook voor propagandistische en tendentieuze berichtgeving. Er werkt ook in het 'kerknieuws' een kracht der dwaling, dat wij de leugen zouden geloven. Gods Woord heeft ons gewaarschuwd'.

Nu, we zeggen het hardop: wat de heer Klei als beeld van onze kerken oproept is een leugen.

W. G. d. V.

Ds. K. Deddens en ds. P. Veldstra

WAARUIT WEET GIJ DAT?

Vragenboekje met vragen over de Heilige Schrift waarin getracht is door de wijze van vraagstelling iets te laten zien van de geschiedenis van het heil en de verbanden in de bijbel.

Tweede druk f 1,—

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25 - 4461 CM Goes - Tel. 01100-15591

BIBLIOTHEEKVERSLAG

cursus 1982-1983 (1 juni t/m 31 mei 1983)

In een jaar, waarin ingrijpende bezuinigingen op de door het Rijk gesubsidieerde universiteiten en hogescholen voor de bijbehorende bibliotheken pijnlijk voelbaar werden, mag met dankbaarheid worden geconstateerd, dat onze bibliotheek opnieuw alles heeft kunnen aanschaffen wat in de lijn van het acquisitiebeleid voor aanschaf in aanmerking kwam. Wij hebben, ondanks het feit dat boeken sinds het midden van de jaren zeventig zeker anderhalf maal zo duur geworden zijn en tijdschriften bijna in prijs zijn verdubbeld, elk boek dat gewenst was voor de studie van docenten en studenten kunnen aanschaffen en geen enkel periodiek of vervolgwerk pecuniae causa hoeven op te zeggen. We worden er in de nederlandse bibliotheekwereld meer en meer om benijd.

Onze bibliotheek mag zich bij de voortduur gedragen weten door kerkleden die beseffen dat uitbouw van de collectie noodzakelijk is voor de goede voortgang van onderzoek en onderricht aan de School der kerken. Dit ter inleiding.

Personeel

In het personeelsbestand deden zich het afgelopen jaar enkele veranderingen voor. Blevén de heren B. Meijer en A. L. Havinga in goed overleg met de bibliothecaris hun werkzaamheden verrichten als vanouds, een nieuwe situatie ontstond toen mevr. E. I. Houtman-van den Berg haar werkzaamheden aan de bibliotheek voor ruim drie maanden (van 2 februari t/m 7 mei 1983) moest onderbreken. De reden voor haar afwezigheid moge duidelijk zijn wanneer we constateren dat zij (en haar man) op 27 maart 1983 werden verblijd door de geboorte van een dochter.

Om de verlofperiode van mevr. Houtman te kunnen overbruggen, deed per 1 januari 1983 mej. B. S. Poortinga haar intrede in de bibliotheek, voorshands in tijdelijk dienstverband tot 1 juni 1983. Toen echter mevr. Houtman bij terugkeer in mei de wens te kennen gaf om voortaan slechts als part-timer (drie morgens in de week) werkzaam te zijn, werden dankzij de medewerking van het Damescomité wegen gevonden om mej. Poortinga voor langere tijd aan de bibliotheek te verbinden.

De komst van mej. Poortinga was tevens aanleiding tot herverdeling van enkele bibliotheekwerkzaamheden; zo nam zij de inschrijving in het

stamboek over van dhr Havinga. Omdat in mei reeds te constateren viel dat de efficiency door deze herverdeling was verhoogd, werd besloten de nieuwe situatie na terugkeer van mevr. Houtman niet te doorbreken. Aan mevr. Houtman werd derhalve een eigen project toegewezen; alleen in bijzondere gevallen (ziekte of vakantie) neemt zij nu nog de uitleen c.a. voor haar rekening.

Belangrijk bij dit alles is dat de goede sfeer onder deze veranderingen niet geleden heeft.

Volledigheidshalve zij hier nog vermeld dat ook dit jaar een student van de BDA-Deventer een stageperiode in onze bibliotheek doorbracht; van 15 november t/m 24 december 1982 was bij ons werkzaam dhr H. G. Post te Kampen.

Financiën

Het Damescomité Bibliotheekfonds kon op de 'Schooldag' 1982 medelen dat een bedrag van f 175.000,— voor de bibliotheek was bijeengebracht. Wat minder dan vorig jaar (toen de opbrengst f 180.000,— bedroeg), maar nog altijd een indrukwekkend bedrag. De dames verdienen met haar helpsters (en helpers!) onze oprechte dank. Op de rekening van de bibliothecaris werd f 145.000,— overgemaakt, terwijl aan Deputatenfinancieel voor bibliotheekdoeleinden f 30.000,— ter beschikking werd gesteld.

A. De *exploitatierekening* 1 juni 1982 t/m 31 mei 1983 geeft het volgende beeld te zien:

Baten:

Bibliotheekfonds	f 145.000,—
Gift	„ 30,—
Verkoop fotokopieën	„ 14.216,94
Restitutie BTW	„ 2.607,19
	<u>f 161.854,13</u>

Lasten:

Boeken, tijdschriften, bindkosten, huur fotokopieerapparaat, verzekering, telefoonkosten, porti, enz.	f 137.994,47
Batig saldo	„ 23.859,66
	<u>f 161.854,13</u>

B. De *kapitaalrekening* over dezelfde periode ziet er als volgt uit:

Kapitaal per 1 juni 1982	f 134.576,89
Bij: batig saldo 1982/83	„ 23.859,66
	<u>f 158.436,55</u>

C. De *reserve onvoorzien* is als volgt samengesteld:

Saldo per 31 mei 1982	f 49.774,42
Bij: renten	„ 20.776,42
	<u>f 70.550,84</u>

Het ligt in de bedoeling de reserve onvoorzien in het komende jaar te fixeren op een afgerond bedrag. In feite is voor de aankoop van boeken en tijdschriften beschikbaar de som van de onder B en C vermelde uitkomsten.

Acquisitie c.a.

De aanschaf, hoewel ruim 250 nummers lager dan in het vorige verslagjaar, handhaafde zich op een niveau dat nog altijd ruim boven het jaargemiddelde van ca. 1.400 nummers ligt.

In totaal werden namelijk 1.524 nummers aan het bibliotheekbezit toegevoegd (vorig jaar 1.798), als we tenminste — zoals gewoonlijk — 51 afleveringen van lopende werken niet in de telling opnemen. Nader gespecificeerd bestond de aanschaf uit 1.249 boeken, 74 brochures en 201 tijdschriftbanden. Hiervan werden 262 nummers gratis of in het kader van het interbibliothecair ruilverkeer verkregen.

Het totaalbezit van de bibliotheek steeg hierdoor tot ca. 73.567 werken, te weten 57.128 boeken, 7.160 brochures en 9.279 tijdschriftbanden. Het feit dat de categorie 'brochures' in het afgelopen jaar wat onderbedeeld schijnt, wordt veroorzaakt door het feit, dat besloten werd het begrip 'brochure' wat bij te stellen en meer te laten afhangen van de concrete vorm dan — zoals voorheen het geval was — van het aantal pagina's.

Het duurste boek, dat dit jaar werd aangeschaft was zonder twijfel de *Hierarchiae ecclesiasticae assertio* van Albertus Pighius Campensis uit 1538 (prijs: ruim f 3000,—), het bekendste werk van deze Kamper R.K. theoloog (en wiskundige) uit de tijd van de Reformatie. De positie, die hij in het kerkelijke leven van zijn dagen innam wordt wel duidelijk geïllustreerd door het feit, dat zelfs Calvijn het niet beneden zich achtte om tegen hem in het krijt te treden.

Ook mag niet onvermeld blijven de aanschaf van een lang gezocht desideratum: de Nederlandse

Geloofsbelijdenis en de Heidelberger Catechismus in de bekende editie Schilders uit 1611 (f 750,—).

Graag maakten wij gebruik van de gelegenheid die ons werd geboden om uit de bibliotheek van wijlen ds. J. van Raalte een aantal 17e- en 18e-eeuwse werken aan te kopen tegen een alleszins redelijke prijs.

Door aankoop van een aantal delen in fotomechanische herdruk kon dit jaar eindelijk het incomplete exemplaar dat de bibliotheek bezat van Huldrych Zwingli's werken in het Corpus Reformatorium worden gecompleteerd.

Tenslotte vermelden wij nog de aankoop van belangrijk bronnenmateriaal op het gebied van de Judaïstiek: de Babylonische Talmoed (f 1.248,—), de Jeruzalemse Talmoed (f 572,—) en Midrasj Rabba (f 468,—), alle in de gerenommeerde Wilna-editie.

Gebruikmakend van een speciale aanbieding werd dit jaar ook de derde schrijfmachine vervangen door een elektronisch apparaat (IBM model 75). Daarmee werd een nog grotere efficiëntie en een algehele uniformiteit in het typewerk verkregen.

Catalogiseren c.a.

Ondanks de wijzigingen in de samenstelling van

het bibliotheekpersoneel hield het catalogiseren van de nieuwe aanwinsten praktisch gelijke tred met de aanschaf.

Dankzij de nieuwe indeling van de werkzaamheden kon ditmaal weer enige voortgang worden gemaakt met het reorganiseren van het oude boekenbestand in de magazijnen. In deze reorganisatie past ook het project dat aan mevr. Houtman werd toebedeeld: het verwerken van een aantal oude aanwinsten, afkomstig uit de bibliotheek van wijlen ds. J. S. Post (overleden in november 1947); de afzonderlijke boeken ervan waren nog altijd niet in de hoofdcatalogus opgenomen. Er bleken zich een aantal vrij kostbare werken onder te bevinden.

Evenals in het vorige verslag kan ook ditmaal gewag worden gemaakt van een project dat gestart en afgerond werd. Het betreft hier het kopiëren van alle stamboeken, een vermoeiend en langdurig karwei. Om redenen van uiteenlopende aard werd het wenselijk geacht dat een totaal-overzicht van het bibliotheekbezit ook buiten het bibliotheekgebouw aanwezig was. Met de voltooiing van dit project is aan dit verlangen voldaan.

Uitleningen, fotokopieën, bezoek studiezalen c.a.

Met uitzondering van het aantal fotokopieën, dat terugliep van ruim 126.000 naar iets meer dan 117.500, vertoonde de uitleen c.a. een stijgende lijn.

In de afgelopen periode werden in totaal 3.493 werken uitgeleend, een toename van meer dan 600 vergeleken met het vorige verslagjaar (2.796). Deze toename komt vooral op rekening te staan van de kring van de hogeschool (2.702 tegenover 2.059), maar ook de 'buitenwacht' maakte een ruimer gebruik van ons boekenbezit (791 uitleningen tegenover 737). Het aantal binnen de bibliotheek ter inzage gegeven werken vermeerderde eveneens en bereikte een totaal van 1.756 (vorig jaar 1.412).

Hetzelfde kan worden geconstateerd ten aanzien van de aantallen bezoekers van de verschillende studiezalen: nu 2.862, vorig jaar 1.748.

Helaas stegen ook de portokosten, verbonden aan het gratis toezenden van boeken aan de 'vrijgestelden', en wel van f 1.211,85 naar f 1.480,10.

Zoals gebruikelijk kon de bibliotheek voor het grootste deel de te leen of ter inzage gevraagde werken uit eigen bezit 'produceren'. Toch blijft gebruik maken van het interbibliothecair leenverkeer een onontbeerlijke zaak; 186 boeken moesten bij andere bibliotheken worden aangevraagd, 115 daarvan kwamen ook inderdaad binnen.

In dit kader mag niet onvermeld blijven de welwillendheid van de Leidse Universiteitsbibliotheek, die ons de Confessio Christianae fidei van Cyrillus

Lucaris, in de zeldzame editie Genève 1633, voor enige weken in bruikleen afstond.

Al met al mag ook ditmaal weer worden teruggezien op een goed jaar voor de bibliotheek. Het boekenbezit van de hogeschool is waard in stand gehouden te worden. Graag zullen we onder Gods zegen ook het komende jaar werken aan de immer noodzakelijke aanvulling en uitbreiding ervan.

Kampen, 27 augustus 1983

J. P. LETTINGA, bibliothecaris

Over huwelijk en seksualiteit

J. Veenstra

VAN PEUTER TOT PUBER

Een bijbelse leidraad bij de moeilijke maar noodzakelijke seksuele opvoeding. Met foto's en verhelderende tekeningen.

175 pag., f 19,90

Walter Trobisch

IK BEN ZESTIEN

'Zestienjarigen zijn geen kinderen meer en toch ook geen volwassenen. Ze streven er naar zich van het gezin los te maken, maar kunnen nog niet op eigen benen staan.' Een intieme briefwisseling tussen tieners en de auteur.

172 pag., f 15,90

Walter Trobisch

WANNEER KOMT DE BABY?

Geboorteregeling in christelijk perspectief.

60 pag., f 4,90

Marleen Ramaker

GETROUWD . . . EN DAN?

Studies over huwelijk, seksualiteit, gezin en opvoeding. Dit boek wil een praktisch hulpmiddel zijn om te ontdekken wat Gods bedoeling met huwelijk en gezin is. Aan het eind van elk hoofdstuk enkele vragen om het gesprek tussen man en vrouw over het behandelde onderwerp te bevorderen.

180 pag., f 15,90

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 01100-15591

DOOD EN LEVEN BIJ COURBET¹

1. Aandacht voor een 19e eeuwse kunstenaar

Nieuwe oriëntatie gezocht

Halverwege de vorige eeuw vroeg de Franse kunstschilder Gustave Courbet erkenning voor een opvatting van kunst die hij *Realisme* noemde. Sindsdien is er voor zijn werk blijvende aandacht geweest. De laatste tijd echter is de belangstelling voor zijn werk verhevigd. Hiervan getuigt een serie belangrijke tentoonstellingen — Boston (1960), Rome/Milaan (1969/70), Parijs/Londen (1977/78) en Hamburg/Frankfort (1978/79).

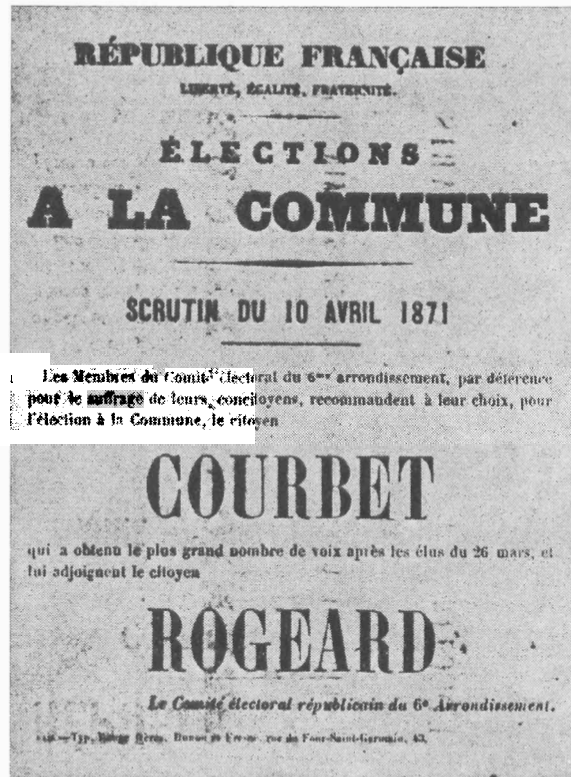
Zo'n vernieuwde interesse zal zich wel nooit helemaal laten verklaren, maar een paar factoren zijn wel te noemen.

Courbet had de naam een linkse agitator te zijn; zo zeer dat men vaak vermeed hem op de voorgrond te plaatsen. Bekend was bijvoorbeeld zijn inzet bij de Parijse Commune van 1871 en de ontwikkelingen die daarop volgden (Courbet werd verbannen). Al bleken later de feiten wat anders te liggen dan men dacht, het aanplakbiljet dat stemmen voor 'burger Courbet' trachtte te werven, symboliseerde voor velen de positieus van deze kunstenaar (afb. 1). Bovendien stond zijn stijl model voor het Sociaal (of Socialistisch) Realisme zoals dat sedert Lenin in de Sovjet-Unie en andere dictatoriaal geregeerde landen werd gepropageerd. Waren dit voor het democratische Westen redenen om Courbet niet in de schijnwerpers te plaatsen, het laat zich verstaan dat de tegenwoordige veranderingen in het politieke klimaat aanleiding vormden, hem wel naar voren te halen.

In de tweede plaats begon de artistieke wind uit een wat andere hoek te waaien. Terwijl in de eerste na-oorlogse tijd experiment, expressionisme en 'abstractie' de toon aangaven, ontstonden de laatste tien à vijftien jaar overal nieuwe vormen van realisme. Een kunstenaar mocht niet alleen herkenbaar geëngageerd wezen, hij mocht ook weer realistisch zijn, op welke wijze ook.

Er zullen meer factoren te noemen zijn. In het algemeen bleek onvrede te bestaan met de heersende situatie, zodat naar een nieuwe oriëntatie werd gezocht. Die onvrede viel zelfs op het gebied van de kritiek te bespeuren. Ook advokaten van de na-oorlogse stromingen bleken meer en meer oog te krijgen voor het riskante en onwaarschijnlijke van de internationale ontwikkeling.

Ter illustratie is te letten op de Amerikaanse

Afb. 1

In verband met de verkiezingen voor de Parijse Commune van 1871 werd onder meer dit aanplakbiljet verspreid.⁹ Het is een aanbeveling van het Verkiezingscomité om op 'burger Courbet' te stemmen, daar deze het hoogste aantal stemmen op zich had verenigd. (Hieraan wordt een tweede naam toegevoegd, burger Rogeard, over wie niets wordt meegedeeld). Wegens zijn rol tijdens de Commune wordt Courbet later verbannen. Hij sterft 31 dec. 1877 in Zwitserland. De grote tentoonstelling in 1977, Parijs, was dan ook bedoeld als honderdjarige herdenking van zijn dood. Als politiek geëngageerd kunstenaar wordt Courbet slechts overtroffen door Jacques-Louis David, in wiens voetsporen hij ook bewust treedt.

criticus Harold Rosenberg, die in 1972 een boek schreef onder de veelzeggende titel *De ont-definiëring van kunst*.² Hij stelt daarin dat de moderne beweging de kunst heeft uitgebreid tot gebieden van niet-kunst en anti-kunst, zodat feitelijk alles kunst kan zijn. Daar echter niet ieder als kunstenaar kan optreden, is een merkwaardige discrepantie ontstaan tussen de kunstenaar en zijn kunst. Terwijl die kunst zich veelal kenmerkt door

'schraalheid', schrijft Rosenberg, wordt de kunstenaar 'tot gigantische proporties opgeblazen'.

Wat is het, dat een kunstenaar vandaag zo groot maakt? Het is dit, dat hij de plaats inneemt van de oude magiër. Rosenberg illustreert dit aan 'abstracte' Amerikaanse schilders als Barnett Newman en Mark Rothko.

Van Newman schrijft hij, dat deze door het schilderen een werkelijkheid wil oproepen die niet zichtbaar en evenmin aantoonbaar is, m.a.w. 'een werkelijkheid waarvan het bestaan gelóófd moet worden'.

Ten aanzien van Rothko stelt deze criticus rondweg: 'Hij wijdde zijn atelier tot een plaats voor rituelen van dood en wedergeboorte'.

In het klimaat van deze 'abstracte' kunst blijkt het niet goed mogelijk te zijn, de schilderkunst te laten overleven, aldus Rosenberg, 'als een normaal onderdeel van de moderne cultuur'. Kunstenaars keren terug naar 'het funderen van kunst in rite en magie'.³

Bij een dergelijke ontwikkeling is het te begrijpen, dat de vraag naar een andere oriëntatie opkwam. Velen zochten naar ontwikkeling van een kunst die wél een normaal onderdeel van de cultuur zou kunnen vormen. 'Abstractie' maakte plaats voor 'concretie'. Nieuwe realisme en nieuwe idealen betreffende de maatschappelijke relevantie van kunst kwamen op. Begrijpelijk dat ook nieuwe aandacht ontstond voor Courbet.

Helpt Courbet de tovercirkel doorbreken?

De vraag is nu te stellen of Courbet kan helpen de tovercirkel van de moderne kunst te doorbreken.

Het antwoord lijkt eenvoudig. Vergelijkt men een willekeurige Courbet, bijv. de bekende *Korenzeefsters* (afb. 2), met een Newman uit de genoemde serie, bijv. *Who's afraid of red, yellow and blue III* (afb. 3) dan kan men zich moeilijk onttrekken aan de suggestie dat Courbet met z'n solide schildertrant op een degelijke basis aan het werk is. Zijn eigen uitspraken schijnen dit te onderstrepen. Hij wil alleen weergeven wat te zien en te tasten is, de werkelijkheid van mens en aarde. Daarbij wordt Courbet vaak getypeerd als een zoon van het platteland die z'n afkomst niet verloochent. Met een dergelijke stoere opvatting van het kunstenaarschap lijkt iedere verontruste vrede te kunnen hebben. Ook hij die de marxistische kunstopvatting van een Jan Romein deelt. Romein immers tekende de moderne kunst als een die zich van de 'echte' werkelijkheid afwendt om heul te zoeken bij de 'magische macht van de geest', maar die niet beseft dat 'de geest vervluchtigt als men hem onttrekt aan zijn basis, de werke-

lijkheid van onze aarde en van de mensen, haar kinderen'.⁴

Wel, als het kiezen van de aarde, als basis, ons uit de impasse kan helpen, dan moet Courbet onze man wel zijn.

Een instemmend antwoord wint nog aan waarschijnlijkheid als we bedenken, dat vaak Cézanne als bladzijde 1 van de moderne kunst geldt. Zocht men die eerste pagina toch wat verder terug, dan was het uiterste punt veelal Manet. Courbet, dertien jaar eerder geboren dan Manet, is vaak beschouwd als een man die aan de andere kant van de streep is blijven staan. Deze populaire voorstelling van zaken wordt heel duidelijk doorgegeven in de bekende serie van *Time-Life*. Een deel over Courbet ontbreekt in de reeks zelfs geheel. Als reden vermeldt de schrijver van het Manet-deel, Pierre Schneider, dat Courbet zich van de door hem opgeroepen dilemma's niet bewust zou zijn geweest. En dan komt Schneider tot een opmerkelijke karakteritiek van de breuklijn. Courbet, zegt hij, werkte om zo te zeggen nog 'vóór de zondeval'. (Niettemin citeert hij wel Courbets bekende uitspraak, dat hij schildert als de goede God.)⁵

De studies die de laatste tijd over Courbet zijn verschenen, wijzen echter uit, dat deze meester zich van heel wat meer dilemma's is bewust geweest dan men algemeen aannam, en dat, wanneer men hier van een soort zondeval wil spreken, hij juist aan deze kant van de streep geplaatst moet worden.

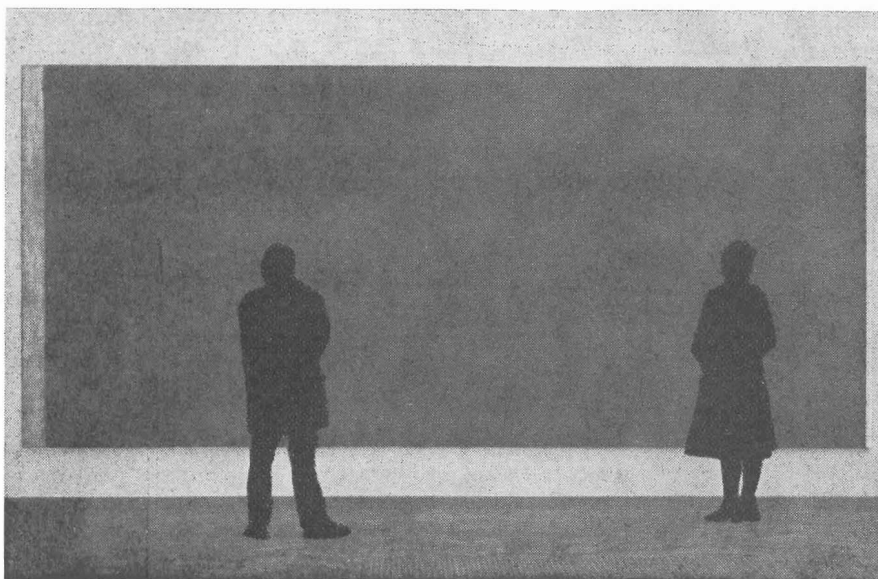
Dit lijkt vreemd, zo niet gezocht, want het houdt tevens in, dat er verband bestaat tussen Courbet en Newman, tussen het realisme van de 19de eeuw en de abstractie van de 20e. Dat dit toch het geval is, kan duidelijk worden als we er op gaan letten wat een op zichzelf nietszeggende affichering als *Realisme* voor Courbet betekende.

Courbet: de derde man, het eerste realisme

Letten we op de historische context. In 1855 wordt in Parijs een van de eerste Wereldtentoonstellingen gehouden. In het paleis voor kunst zijn de twee grootste zalen ingeruimd voor de twee grootste meesters van die tijd, Ingres en Delacroix. Ingres is vermaard als leider van het Neo-classicisme en de man van de academie. Delacroix, romanticist en colorist, vormt diens rivaal en tegenpool. Tegenover beiden werpt Courbet zich op als de derde man. Reeds gedurende twee generaties beheersten Neo-classicisme en Romanticisme — met wisselend succes — het toneel. Courbet pretendeert de vastgelopen wagen van de kunst te kunnen los trekken, om zo te zeggen met één hand. Hij zendt voor de Wereldtentoonstelling dertien schilderijen in. Twee worden geweigerd.

Afb. 2 (Realisme)
Courbet, *De Korenzaaiers*
1855. Opgeschilderd tafereel uit het
boerenleven, in werkelijkheid
een symbolische versluierde
verheerlijking van zelf-
bevruchting (zie het derde
artikel in deze serie). Courbet
beeldt de vrouw veelvuldig af
als in zichzelf rustende, zelf-
genoegzame wereld.

Afb. 3 (Abstractie)
Newman, *Who's afraid of red,
yellow and blue III*. Foto van
twee bezoekers die voor het
reuzedoek staan. Dit om
duidelijk te maken dat men
het 5½ m. brede werk van
dichtbij moet ondergaan. Het
enorme vlak is fel rood
gekleurd. Alleen links is een
baan blauw, rechts een streep
geel aangebracht (1967/68).

Het zijn precies die twee, die vandaag aangemerkt worden als de beide hoofdwerken van de nieuwe richting. Courbet moet dit zelf beseft hebben. Ook naar zijn inzicht bevatten deze twee werken zo'n essentieel moment van zijn visie, dat hij zich door die andere elf (!) onvoldoende vertegenwoordigd acht. Hij haalt al de inzendingen terug. In een zelf bekostigde barak, vlak bij het terrein van de Wereldtentoonstelling, exposeert hij ze, samen met ander werk van zijn hand. Met deze privé-tentoonstelling van zo'n veertig stukken, daagt hij de hele (kunst)wereld van zijn tijd uit. Hij verwerft zich een plaats in de geschiedenis als de

eerste bewust provocerende kunstenaar. Boven de ingang van de barak noteert hij wat hij aan nieuws te bieden heeft: *Le Réalisme*. Courbet wil ermee uitdrukken: wat ik schilder is de werkelijkheid; ik idealiseer niet, zoals de neo-classicisten; ik fantaseer niet, zoals de romanticisten; ik geef de feiten, alleen de feiten, de feiten zonder vooroordeel.

'*L'inculture est chez lui un programme*' (Fermigier)
Dit 'zonder vooroordeel' is nog al eens zonder oordeel geaccepteerd en doorgegeven. Dan legt men alle nadruk op Courbets afkomst uit Ornans. een provinciestadje in Franche-Comté, een district

dat aan Zwitserland grenst. Ons wordt dan de plattelandsjongen geschetst die met z'n naïeve geest de natuurbeelden uit zijn omgeving indrinkt en ongekunsteld op het doek brengt. Nu is Courbet inderdaad sterk op de natuur gericht. En, inderdaad, al studeerde hij een blauwe maandag rechten in Parijs, hij houdt niet van lezen. Het is waar dat hieruit afwijzing van scholing en cultuur spreekt. Terecht is in dit verband van 'inculture' gesproken, een (zo veel mogelijk) niet in cultuur gebrachte vorm van kunst. Komt hier nog de suggestie bij van een niet bewerkte geest, dan wordt Courbet ons welhaast getekend als de zuivere 'primitief'. We zien dan over het hoofd wat de Franse criticus André Fermigier opmerkte: 'L'inculture est chez lui un programme'. (Wat vrij vertaald: de dingen ongerept laten is zijn programma).⁶

Een tweetal uitlatingen van Courbet kan het program-karakter van zijn oeuvre onderstrepen.

Als in het revolutiejaar 1848 Courbets ouders zich zorgen over hem maken tijdens zijn Parijse verblijf, gezien zijn sympathieën, antwoordt hij dat vechten met kanonnen tegen zijn principes ingaat. En dan volgt een uitspraak die sterk doet denken aan Picasso. Het is deze. 'Al tien jaar lang voer ik oorlog met de middelen van het verstand.'⁷ De *inculture* van de schilderijen blijkt niet van toepassing op de schilder. Er is tussen deze twee — de kunst en de kunstenaar — een discrepantie. In de artiestencafés maakt Courbet grondig kennis met de ideeën van zijn tijd. Bovendien moet hij door eigen lectuur goed bekend geweest zijn met o.a. Goethe, Victor Hugo (die hij goed leert kennen) en George Sand (de schrijfster die een mannaam als pseudoniem koos).

Verder, al noemt Courbet de natuur zijn enige leermeester, in het Louvre maakte hij ijverig kopieën naar Venetiaanse, Spaanse, Vlaamse en Hollandse meesters uit de 16e en 17e eeuw. Ook reisde hij naar Nederland om o.a. Frans Hals en Rembrandt te bestuderen. Hierbij stond hem een uitgesproken doel voor ogen. In 1853 stelt hij: 'Ik, ik alleen in heel Frankrijk ben erin geslaagd door studie van de traditie me van haar te bevrijden'.⁸

Vicieuze cirkel

Uit deze en andere uitlatingen blijkt, dat Courbet in de strijd van zijn dagen doordacht positie kiest. Ademt zijn werk desalniettemin een opvallende *inculture*, dan is dit niet te duiden als naïviteit, maar als iets dat hij ervaart als de oplossing van een grondprobleem (waarvoor hij aandacht vraagt, om niet te zeggen eist). De spanning die hier ontstaat tussen een kunstenaar die zichzelf een ongekend grote plaats toekent en een naar ver-

houding weinig 'sprekende' kunst, vertoont reeds in de jaren '50 van de vorige eeuw trekken van het beeld dat Rosenberg in 1972 tekende: aan de ene kant 'magere' kunst, aan de andere kant een kunstenaar die zo imponerend wordt dat hij 'voor de kunst haast te groot' is. Ondanks de kennelijke schijn van het tegendeel krijgt het kunstenaarschap bij Courbet al iets van de magiër. De natuur wordt door hem gezien als samenspel van verborgen krachten én als spiegel van de menselijke macht en creativiteit.

Dit kan blijken als we een aantal werken 'lezen'. Ik zal beginnen met het vroegste van de beide op de Wereldtentoonstelling afgewezen schilderijen. Dat brengt ons op het thema van *de dood*. Daarna zullen enkele werkstukken volgen waaruit Courbets opvatting van *het leven* spreekt. Tussendoor wordt geattendeerd op het feit dat hier de traditie wordt geschapen die uitloopt op Cézanne (meer rechtstreeks dan vaak wordt aangegeven). In de derde plaats zal worden aangeduid hoe Courbet zich voor zijn nieuwe kunst inzet met de ernst van de waarheidzoeker. (Hier komt het tweede afgewezen schilderij ter sprake). Die waarheid meent hij te kunnen vinden door het scheppen van 'levende' kunst. Met deze driedeling kan worden volstaan om aan te duiden hoe een wezenlijke oriëntatie op dit realisme ons in een vicieuze cirkel zou brengen.

Groningen

WILLEM L. MEIJER

¹ Lezing gehouden aan de VU in het kader van een Studium Generale uitgaande van de GSV 'Petrus Planctus', ter gelegenheid van de Abraham Kuiper-herdenking, onder het thema 'Christendom en cultuur' (13 mei 1980). De tekst werd voor De Reformatie gevierendeeld, wat enkele aanpassingen vereiste. De dubbele dia-serie is hier vervangen door een serie van dertien zwart-wit afbeeldingen.

² Harold Rosenberg, *The De-Definition of Art, Action Art to Pop to Earthworks*, London 1972 (p. 234).

³ Als 2, p. 97. Eveneens bij Edward Lucy-Smith, *Moderne Kunst — Van abstract expressionisme tot hyperrealisme*, Amsterdam/Brussel 1978, p. 86.

⁴ Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen*, 1, Leiden/Amsterdam 1967, p. 50.

⁵ Pierre Schneider, *Manet und seine Zeit 1832-1883*, Time-Life International (Nederland) B.V., 1972 (p. 43).

⁶ André Fermigier, *Courbet — Étude biographique et critique*, Genève 1971 (p. 16).

⁷ Cat. *Courbet und Deutschland* (Werner Hofmann e.a.), Hamburg 1978 (p. 7).

⁸ Als 6, p. 17.

⁹ Afb. uit Robert Fernier, *Gustave Courbet*, New York/Washington 1969 (p. 103).

Vrijheid

Over de veel gehanteerde leuze 'vrijheid' maakt ds H. Amelink in *Opbouw* de volgende behartigenswaardige opmerkingen:

Vrijheid is een zeer kostbare zaak. Op een poort van het jachtslot van Willem van Oranje in Leerdam staat het dat vrijheid om geen geld te koop is. Wie eens de onderdrukking meegemaakt heeft van Gode vija lige dictatuur, zoals de mensen van mijn generatie, zal ooit lichtvaardig meer over vrijheid praten en denken. Het is afschuwelijk als er terreur en onderdrukking is.

Toch is er tegenwoordig een spreken over vrijheid dat in de eerste plaats niet Bijbels is en in de tweede plaats de mensen voor de gek houdt. Er zijn sedert de laatste wereldoorlog ongeveer 100 landen onafhankelijk geworden. Ze kregen de vrijheid en werden bevrijd van vooral koloniale overheersing, zo zegt men dat dan. Nu d t is niet waar. Veel landen werden wel onafhankelijk, maar de bevolking kreeg geen vrijheid. Integendeel. In veel landen is de macht, die de 'eigen' mensen over de onderdanen uitoefenen een slechte. In ieder geval veel slechter dan van de koloniale uitbuiters, zoals men dat dan vaak zegt. De vraag is wat je aan onafhankelijkheid hebt als juist daarmee de vrijheid van de bevolking geheel verdwijnt. Suriname is er een voorbeeld van vele landen in Afrika. En zijn de mensen in Indonesië nog gelukkiger dan onder de Nederlandse overheersing? En als dan het internationale communisme zich meester maakt van een volk dan is het helemaal aan de beesten overgeleverd. Het kon wel eens zijn dat het 'Westen' nog meer gezondigd heeft in de dekolonisatie dan de kolonisatie. De geschiedenis zou daarover wel een hard oordeel kunnen uitspreken.

In de Bijbel worden de slaven aangesproken als v r j e n. 1 Petrus 2:11-25. Als we door Gods genade de vrij-spraak van de goddeloze gehoord en met vrees en be ij n g aanvaard hebben, zijn we vrij. Vrij van de zondesculd en de zondemacht. Vrij van de machten, omdat w r het eigendom zijn geworden van Jezus Christus.

Waar zó niet over de vrijheid gedacht wordt, gaat de vrijheid teloor. Als de vrijheid gebaseerd wordt op de mensenrechten gaat het mis. Maar het is dan ook een cultuur geworden van geweld doortrokken. En bijna altijd als er van mensenrechten gesproken wordt is het recht van God op alles van de mens uit het gezicht verdwenen. En elke cultuur of samenleving die het recht van God niet erkent levert zich uit aan de mensenrechten, die tot terreur of dictatuur moeten leiden.

Is kritiek op Israël anti-semitisme?

De rechtbank te Arnhem heeft twee paters gedagvaard op beschuldiging van anti-semitisme in het r.k. weekblad *De Bazuin*.

De stichting Siba — ter bestrijding van het anti-semitisme — beschuldigt hen dat hun kritiek op Israël overschakelde via anti-zionisme naar feitelijk anti-semitisme.

Een belangrijke zegsman voor *De Bazuin* was

prof. Israël Shahak, met wie Trouw-medewerker Hans Snoek een gesprek had. In *Trouw* van 13 sept. j.l. lezen we:

'Volgens Shahak is het orthodoxe jodendom eeuwenlang een gesloten religieuze gemeenschap geweest, die zichzelf beschouwde als het uitverkoren volk waardoor ze vaak erg vijandig zijn opgetreden tegenover niet-joden.

Shahak, in Polen geboren, overleefde zowel het getto in Warschau als het concentratiekamp Bergen-Belsen. Als overtuigd zionist ging hij naar Palestina om er een nieuw leven te beginnen. Een alledaagse gebeurtenis betekende echter een breuk in zijn idealen. Op een dag zag Shahak iemand op straat buiten kennis raken; hij rende naar het dichtstbijzijnde huis om een ambulance te bellen. De joodse bewoner weigerde: het was sjabbat. Shahak overtuigde de man dat in geval van levensgevaar de sjabbatsrust mag worden verstoord. Maar hij had het nummer nog niet gedraaid of de bewoner riep: 'Halt! Die man daarbuiten is een Arabier...' Sinds die dag heeft Shahak zich ingezet voor gelijke behandeling van de Arabische bevolking.

Zelf hebben we in Israël ook een staaltje gezien van minachting van Arabieren. Tijdens een controle door militairen op een autoweg — dit gebeurt nu hier, dan daar — kwam een Arabier op een ezeltje aanrijden. Israëlische militairen sloegen het dier met de kolf van hun geweer en hadden grote pret toen hij het op een lopen zette.

Daarmee is niet gezegd dat dit symptomatisch is voor de houding van Israël, maar het zet wel aan het denken.

Ook door wat we verder lezen:

Shahaks kritiek concentreert zich op wat hij noemt het 'racisme' dat door de Israëlische wet geïnstitutionaliseerd wordt. Hij heeft voorbeelden. Onteigend land in de bezette gebieden is verboden terrein voor niet-joden. Shahak: 'Een Nederlander mag daar alleen gaan wonen als hij joods is of zich tot het jodendom bekeren wil. Moet je je eens voorstellen dat er in Nederland een stad zou zijn waar joden geen toegang hebben: dan zou toch de hele wereld op zijn achterste benen staan? Maar hier vindt iedereen het doodnormaal'.

Inderdaad. Maar waar komt dit vandaan? Shahak vervolgt:

Maar waar komt dit vandaan? Je zou verwachten dat wie zelf geleden hebben onder het antisemitisme een op dit punt uiterst voorbeeldige politiek en wetgeving erop na houden. Shahak: 'Bestudering van de geschiedenis: toen jullie in de Tachtigjarige Oorlog strenden voor je eigen vrijheid, trokken Nederlandse schepen naar Afrika om een graantje mee te pikken van de slavenhandel'.

Het kan geen kwaad bij deze en dergelijke zaken de hand in eigen boezem te steken. Maar... het gebeurde niet via *wet-geving* en *ondanks* de leer van de bijbel!

W. G. d. V.